

ХУМОРАЛНАТА ТЕОРИЯ СПОРЕД ХИПОКРАТОВИЯ КОРПУС

Ирена Станкова
Медицински университет – София

Abstract: The study of the beginnings of Hippocratic medicine and the medical theories in the Hippocratic corpus is of great importance to the study of medicine and the medical humanities. The article examines for the first time in Bulgaria the humoral theory presented in treatises of the Hippocratic corpus in the context of the general philosophical development in the V–IV centuries BC in Greece and as one of the theoretical bases for the creation of rational medicine. The task of the study is to analyze the ideas of the authors regarding the functioning of the four fluids in the human body and how they affect the body in sickness and health. The knowledge and presentation of various ancient theoretical concepts enables a better understanding of the medical evolution and the epistemology of the healing art.

Key words: Hippocratic corpus, humoral theory in the Hippocratic treatises, theoretical basis of the rational medicine

Изучаването на началата на рационалната гръцка медицина и на медицинските теории в Хипократовите съчинения има голямо значение за медицинската хуманитаристика в България, тъй като малцина са се занимавали с подобна проблематика, независимо че в чужбина от десетилетия се работи в тази област. Настоящата статия анализира хуморалната теория в първичния ѝ вид, представен в Хипократовия корпус и основно в трактата *За природата на човека*, с цел реконструиране на медицинската идея, която продължила да се развива в следващите векове не само в европейската, но и в ислямската медицина, където била реципирана от оригиналните гръцки съчинения и от коментарите на римския учен и лекар Клавдий Гален. Познаването и представянето на различните антични теоретични концепти дава възможност за по-доброто осмисляне на медицинската еволюция и епистемологията на лечебното изкуство.

Медицинските съчинения от *Хипократовия корпус (Corpus Hippocraticum)* са написани между 420–350 г. пр. Хр. на йонийски диалект и са събрани за първи път през III–II в. пр. Хр. от учени в Александрийската библиотека. Те смятали, че едни са написани от Хипократ (ок. 460–370/7 г. пр. Хр.), а други са дело на негови съвременници и последователи.

През 1931 г. Лудвиг Еделщайн публикува дисертация върху Хипократовите съчинения, в която разглежда невъзможността да се докаже със сигурност, че лекарят Хипократ е техен автор. В специализираната литература започват да се използват изразите „автор от Хипократовия корпус“ или „Хипократов автор“. Съвременните

изследователи са на мнение, че трябва да се обърне внимание на идеите, а не на това кой е създал отделните съчинения. П. Приорески отбелязва в книгата си „История на медицината: гръцката медицина“, че:

„Поради оскъдността на достоверна информация относно Хипократ и както ще разискваме по-долу, нито един от трактатите в Хипократовия корпус (Corpus Hippocraticum) не може да му се припише с някаква степен на сигурност и когато споменаваме Хипократовата медицина, ние не се позоваваме на самия Хипократ, а на медицината в Corpus Hippocraticum.“ (Prioreschi 1996: 205)

Трактатите в корпуса имат епистемологично, общопознавателно и дидактическо значение, като читателят открива философския контекст на епохата и интелектуалните търсения в границите на материалистичното мислене. Хуморалната теория е една от идеите, разработена в Хипократовия корпус, във връзка с теоретичното осмисляне на проблемите за здравето и болестите, които не са само личен, но и социален проблем, обект на разискване от философите и лекарите.

Зараждането на хуморалната теория на фона на общото философско развитие и откриването на теоретични основи за рационалната медицина са от първостепенно историческо значение. Основният въпрос е: „От какво е съставен човекът и как това се отразява на неговото здраве и болест?“ Правилната теория би спомогнала за успешното лечение и би развила медицината не само като практическа дейност, но и като област, разчитаща на мисловни конструкции. *Иън Лоуни* обобщава:

„Важно е, че търсенето на съставните течности отбелязва революция в медицинската наука, посочва нов поглед към човешкото тяло и тази революция е резултат от философското развитие през V в.пр.Хр.“ (Lonie 2011: 60)

Наименованието на теорията идва от *χυμός humós* – *влага, сок*, преминало на латински език в *humor*. *Хуморалната теория* или *теорията за четири телесни течности* – *кръв* (αἷμα haíma), *флегма* (φλέγμα phlégma), *жълта жлъчка* (χολή ξανθή cholē xanthé) и *черна жлъчка* (χολή μέλαινα cholē mélaina) се среща в най-пълен вид в трактата *За природата на човека* (*Περὶ φύσιος ἀνθρώπου De natura hominis*), датиран от последните десетилетия на V в.пр.Хр. и оценен от съвременните учени като неин програмен текст. (Craik 2014: 207–212).

Според Аристотел, както се твърди и в манускрипта *Anonymus Londinensis*, негов автор е Полиб, зет и ученик на Хипократ, който оглавил медицинската школа в Кос след заминаването на Хипократ в Тесалия.

В началото се оспорват теориите на натурфилософите, че хората са съставени от един *природен елемент*, общ за тях и за заобикалящия ги свят: *въздух* (ἀήρ aēr), *огън* (πῦρ pyr), *вода* (ὑδωρ hýdōr) или *земя* (γῆ gē):

„Тази реч не е насочена към този, който е свикнал да слуша обсъждащите човешката природа без връзка с медицината, защото няма да твърдя, че човек е съставен

само от въздух, огън, вода, земя или нещо друго, което по очевиден начин не се намира в него и ще остава, който желае, да разглежда този въпрос. Според мен споделящите този възглед не го разбират правилно, тъй като приемат една и съща теза, но я изразяват по различен начин и стигайки до заключение, че съставният елемент е един, не са съгласни помежду си за името му, като един казва, че веществото е въздухът, друг – огънят, трети – водата, четвърти – земята и всеки привежда доказателства, които нямат значение.“ (Хипократ 2020: 63).

Обект на критика са също и лекарите, които смятат, че човек съдържа само една течност:

„И от лекарите едни твърдят, че човек съдържа само *кръв*, други – *жлъчка*, а някои – *флегма*, и всички те достигат до заключение, че човек е едносъставен, и искат да назоват съставката, която според тях сменя *формата* и *качеството* си при топлина и студ, става сладка, горчива, бяла, черна и всякаква друга.“ (Τῶν δὲ ἰητρῶν οἱ μὲν τινες λέγουσιν, ὡς ὄνθρωπος αἷμα μόνον ἔστιν, οἱ δ' αὐτέων *χολήν* φασιν εἶναι τὸν ἄνθρωπον, ἔνιοι δὲ τινες *φλέγμα*: ἐπιλογὸν δὲ ποιεῦνται καὶ οὗτοι πάντες τὸν αὐτόν· ἐν γὰρ τι εἶναι φασιν, ὃ τι ἕκαστος αὐτέων βούλεται ὀνομάσας, καὶ τοῦτο ἐν ἑδὼν μεταλλάσσειν τὴν *ιδέην* καὶ τὴν *δύναμιν*, ἀναγκαζόμενον ὑπὸ τε τοῦ θερμοῦ καὶ τοῦ ψυχροῦ, καὶ γίνεσθαι καὶ γλυκὸν καὶ πικρὸν καὶ λευκὸν καὶ μέλαν καὶ παντοῖόν τι ἄλλο.) (Хипократ 2020: 64).

Отхвърлени са теориите за едносъставност, тъй като ако течността е една, тя не би могла да се промени при определени условия и това да породи болест, а дори това да се случи, би съществувало само едно лекарство.

По отношение на терминологията в трактата, както и в останалите в Хипократовия корпус, е установена употребата на „*външен вид, форма*“ (*ιδέα*, йон. *ιδέη* *idéa/idéē* и *εἶδος* *eídos* от *εἶδω *eídw* „виждам, гледам“) и „*качество*“ (*δύναμις* *dýnamis* „сила; възможност“ от *δύναμαι* *dýnamai* „мога, в състояние съм; имам сила“), които антонимно означават „*това, което се вижда, външният вид*“ и „*вътрешната сила, която е в състояние да управлява физиологичните процеси и да въздейства на тялото*“. Според фон Щаден:

„Повтарящото се Хипократово разграничение между видимата, външната форма или външен вид (неговата *idéa* или *eídos*) и невидимите, но разбираеми чрез дедукция способности за възприемане (неговите *dýnameis*), както и невидимата природа (*phýsis*), е от съществено значение за Хипократовото разбиране на връзката между природа и *téchnē* (Von Staden 2007: 21).

Теорията обвързва течностите с основните качества на тялото: *топлина, студ, сухота и влага*, които са вродени и поддържат тялото живо, а след смъртта се връщат обратно в природата:

„Когато тялото умира, всяка съставка се връща към природата си: влажното – към влажно, сухото – към сухо, топлото – към топло, студеното – към студено. Такава е природата на живите същества: всички се раждат с еднакви съставки и ги притежават до смъртта си, тъй като природата им се състои от всички тях и накрая, както казах, те се връщат към това, от което са били съставени.“ (Хипократ 2020: 65).

Тази идея е повлияна от разбиранията основно на натурфилософите Питагор и Емпедокъл. Питагор определял освен всичко друго, че в телата имало *четири основи* – *огън, вода, земя и въздух*, според Емпедокъл светът и човекът са съставени от същите *елемента* или *корени*. Към тях прибавил и две нематериални сили – Обичта и Раздора като привличане и отблъскване. Четирите елемента от природата присъствали в тялото на живото същество, представяйки четирите отговарящи им качества – топло, студено, влажно и сухо, а елементите комбинирали по двойки противоположни характеристики: земята била студена и суха, въздухът – топъл и влажен, водата – студена и влажна, огънят – топъл и сух. Лекарят Филистион от Локри, живял през IV в. пр. Хр. на о-в Сицилия, бил първият, който пренесъл идеята за четирите елемента в Гърция. Смятал, че елементите причиняват болести, когато топлината и влагата са в повече или когато топлината намалява и отслабва.

Концепцията за четирите течности, представена в трактата, е следната:

„Човешкото тяло съдържа в себе си *кръв, флегма, жълта жлъчка и черна жлъчка*. Те съставят природата на тялото и заради тях *то е болно или здраво*.“ (Τὸ δὲ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἐν ἑωυτῷ *αἷμα* καὶ *φλέγμα* καὶ *χολὴν ξανθὴν* τε καὶ *μέλαιναν*, καὶ ταῦτ' ἐστὶν αὐτέῃ ἢ φύσις τοῦ σώματος, καὶ διὰ ταῦτα *ἀλγέει* καὶ *ὑγιαίνει*.)“ (Хипократ 2020: 65).

Основната теоретична идея залага на *смесването* (κρᾶσις krásis, йон. κρήσις krēsis), като *най-доброто смесване* трябва да бъде в еднакво *качество* (δύναμις dýnamis) и *количество* (πλήθος plēthos). Човек се разболява заради *недобро смесване*:

„Тялото е най-здро, когато съставките са съразмерно качествено и количествено смесени. Това е най-доброто смесване. Тялото боледува, когато някоя от съставките е повече или по-малко, или се е отделила в тялото и не се е смесила с останалите.“ (Υγιαίνει μὲν οὖν μάλιστα, ὅταν μετρίως ἔχη ταῦτα τῆς πρὸς ἄλληλα *κρήσιος* καὶ *δυνάμιος* καὶ τοῦ *πλήθεος*, καὶ μάλιστα μεμιγμένα ἢ ἀλγεί δὲ ὅταν τι τούτων ἔλασσον ἢ πλεον ἢ ἢ χωρισθῇ ἐν τῷ σώματι καὶ μὴ κεκρημένον ἢ τοῖσι ζύμπασιν.)“ (Хипократ 2020: 65)

Доказателство, че течностите са различни, се открива във вида и наименованията им:

„Обещах да покажа, че всички съставки в тялото винаги са едни и същи според традицията и според природата и това са *кръвта, флегмата, жълтата и черната жлъчка*. (Εἶπον δὲ, ἃ ἂν φήσω τὸν ἄνθρωπον εἶναι, ἀποφανεῖν αἰεὶ ταῦτα ἑόντα καὶ κατὰ νόμον καὶ κατὰ φύσιν· φημί δὲ εἶναι *αἷμα* καὶ *φλέγμα* καὶ *χολὴν ξανθὴν* τε καὶ *μέλαιναν*.)“ (Хипократ 2020: 66)

Разбирането е, че *според традицията* (κατὰ νόμον κατὰ νόμον) и *според природата* (κατὰ φύσιν κατὰ φύσιν) имат различни имена, следователно са отделни течности.

При прилагане на лекарство за отделяне на определена течност, се отделя тя, а не друга:

„Ако дадеш лекарство за отделяне на флегма, човекът ще повърне флегма, ако лекарството е за жлъчка, ще излезе жлъчка. По същия начин се очистива и черната жлъчка, а ако направиш рана на тялото, ще изтече кръв. Ще откриеш, че това става денем и нощем, през зимата и през лятото, докато човек диша и не е лишен от някоя от вродените съставки, които са му по рождение и не би могъл да не е роден с тях.“ (Хипократ 2020: 66)

Лекарството трябва да бъде в най-голяма степен подобно на течността, която трябва да се изхвърли, но впоследствие то ще повлияе и на другите течности:

„Когато лекарството влезе в тялото, то раздвижва тази съставка, която в най-голяма степен му е природно подобна, и после притегля и очистива останалите.“ (Хипократ 2020: 66)

В края на трактата *черната жлъчка* е свързана с наличие на *отпадно вещество* (περισσόν perissón), което е трудно за изхвърляне и се намира в меланхолика (ὁ μελαγχολικός melancholikós). Не е посочено мястото, където се образува и не е предложено лечение за премахването ѝ.

Преобладаването на една течност има сезонен характер и през зимата има повече *флегма*, през пролетта – *кръв*, през лятото – *жълта жлъчка* и през есента – *черна жлъчка*, което може да се установи практически. Описанието на цикличната доминантност на течностите е следното:

„Количеството на флегмата в тялото се увеличава през зимата, тъй като природно е най-студената съставка и прилича най-много на природата на зимата. Доказателство, че флегмата е най-студена, е това, че ако докоснеш флегма, жлъчка и кръв, ще откриеш, че тя е с най-ниска температура. Най-гъста е и след черната жлъчка най-трудно се отделя, а отделеното със сила се затопля, но въпреки това флегмата е природно най-студената течност. Можеш да разбереш това, че зимата напълва тялото с флегма, от следното: през зимата слюнката и носният секрет са най-обилни, отоците побеляват и останалите болести сочат наличие на флегма. През пролетта, макар флегмата да е още силна в тялото, се повишава количеството на кръвта, защото студовете намаляват и идват дъждовете, а кръвта се увеличава заради проливните дъждове и топлите дни. Този сезон най-вече прилича на природата на кръвта, тъй като пролетта е влажна и топла.“ (Хипократ 2020: 68)

Това е и начин да се определи краят на дългопродължаващите заболявания:

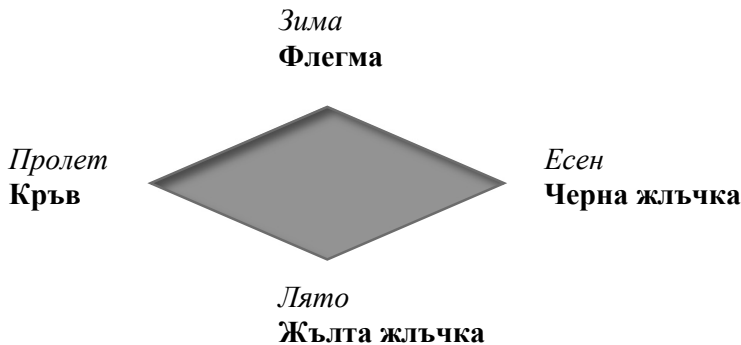
„И лекарят така трябва да лекува болестите, като знае, че всяка болест е силна в тялото според сезона, който най-много ѝ съответства според природата.“ (Хипократ 2020: 68).

В трактата *За течностите (Περὶ χυμῶν De humoribus)*, датиран около 400 г.пр.Хр., се изисква същото познаване на сезонната промяна на течностите:

„Трябва да знаеш в кой сезон течностите са най-много, при коя болест се повишават и какви са симптомите, какво е предразположението на тялото към дадена болест, както уголемената слезка е резултат от вродено разположение.“ (Хипократ 2020: 95)

Авторът определя, че видът на преобладаващата течност в тялото зависи от годишното време и мястото, където живее болният:

„Течностите имат различна сила според сезона и областта. През лятото преобладава жлъчният сок, през пролетта – кръвта и т.н.“ (Хипократ 2020: 96)

Фиг. 1. Сезонен характер на основните течности

Материалистичната теория за генезиса на епилепсия, причинена от излишък на флегма в главата, е развита в трактата *За свещената болест (Περὶ ἱερῆς νόσου De morbo sacro)*. Авторът твърди, че болестта е наследствена и се пренася от родител, при който има наличие на повече флегма:

„Тази болест, както и другите, започва по наследство (κατὰ γένος κατὰ γένος); ако от флегматик се ражда флегматик, от холерик – холерик, от охтичав – охтичав, от болен от слезка – болен от слезка, какво пречи, ако бащата и майката я имат, да я няма някой от потомците?“ (Hippocrates, *Morb. sacr.* 2).

Обяснението се открива в патологичната етиология, свързана с прекомерното овлажняване и охлаждане на мозъка от *флегмата*. При стичането си надолу флегмата причинява също болести в гърлото, белия дроб, сърцето, корема, охлажда по пътя си кръвта.

Спирането на епилептичните припадъци е свързано със смесването на флегмата в съдовете с топлата кръв и приемането в тях на въздуха, който подпомага възстановяването. Липсата на кръв в съдовете или малкото ѝ количество е пагубно, защото така не може да се противостои на флегмата и това води до парализа в различни части на тялото:

„Освобождаването от тези заболявания е трудно, защото мозъкът е станал по-влажен, отколкото изисква природата и флегмата обилно се разлива, образуват се по-гъсти катарии и тя не може бъде отделена или мозъкът да се изсуши: той е влажен и пълен с течност.“ (Hipp. Morb. sacr. 11)

Флегмата, чието количество се увеличава през зимата, причинява главоболие, болести в ушите, устата, горните и долните дихателни пътища. Според трактата *За заболяванията* (*Περὶ παθῶν De affectionibus*) главоболието е причинено от флегмата, която се е събрала в главата, след като е раздвижена. Изгарящата треска (καῦσος καῦσος) пък започва от жлъчката, която се е раздвижила, и трябва да се охлади. Жлъчката може да се установи в съдовете и ставите (ἐς τὰς φλέβας καὶ τὰ ἄρθρα) и да причини заболяване. Събирането на флегмата и жлъчката води до тежка болест, причинявайки страдание и болки, и единствено когато са разпръснати, са по-слаби във всяка част на тялото, където се появяват. (Hipp. Aff. 16)

През II в. Клавдий Гален разработва подробно хуморалната теория, в резултат на което тя направлява медицинското мислене в Европа до XV в. Гален обвързва течностите с четирите психо–физически качества на хората, при които преобладава една от тези течности: при наличие на повече кръв хората са сангвиници, при жълта жлъчка – холерици, при флегма – флегматици и при черна жлъчка – меланхолици. През XI в. Ибн Сина (Авицена) възприема теорията и я описва в труда си *Канон на медицината*. През Средновековието към разделението на тетради са включени и зодиакалните знаци според годишното време, което предопределя темперамента в зависимост от зодията на човека, свързана с времето на раждане.

Представеният кратък анализ на Хипократовата теория за четирите течности спомага за разбирането на медицинското развитие и обогатява познанията за зараждането на медицинската епистемология, доказвайки връзката между философските и частнонаучните, медицински възгледи. Изучаването на античните гръцки и латински източници предлага възможност за усъвършенстване на инструментариума в областта на дидактиката, което е и цел при обучението на студенти в области като медицина, философия и класическа филология.

Цитирана литература:

- Хипократ, 2020:** Трактати. (превод от старогръцки И. Станкова). София: Изд. Изток–Запад.
- Craik, E., 2014:** *The Hippocratic Corpus: Content and Context*. Routledge.
- Lonie, I., 2011:** *The Hippocratic Treatises „On Generation“, „On the Nature of the Child“, „Diseases IV“*. Walter de Gruyter.
- Prioreschi, Pl., 1996:** *A History of Medicine: Greek medicine. Vol. II, second edition*. Omaha, Horatius press.
- von Staden, H., 2007:** *Physis and Technē in Greek Medicine*. – In: B. Bensaude-Vincent, W. R. Newman. (eds.) *The Artificial and the Natural: An Evolving Polarity*. MIT Press.
- Hippocrates, De morbo sacro**
<<https://scaife.perseus.org/reader/urn:cts:greekLit:tlg0627.tlg027.1st1K-grc1:1-5> (status 14.4.2023)>
- Hippocrates, De affectionibus**
<https://archive.org/stream/hippocrates02hippuoft/hippocrates02hippuoft_djvu.txt (status 14.4.2023)>